FILOSOFIA ȘI DIGITALIZAREA: RISCURI ȘI OPORTUNITĂȚI ÎN CADRUL NOILOR UNIVERSURI DIGITALE

Mariana Rosca, dr.

Universitatea Transilvania din Brasov,[1]

PHILOSOPHY AND DIGITALIZATION: THREATS AND OPPORTUNITIES UNDER THE NEW DIGITAL REALITIES

Summary:

Nowadays, all of us are witnessing important changes in our society, shaped by the effects and impacts of digitalization. Basically, no part of our social life is left untouched, which requires reflections from all the disciplinary areas and demands up to date and viable solutions. Thus, this article aims to highlight the role of philosophy and philosophical approaches in understanding new digital universes, the risks of digitization but also the opportunities it offers. Based on the philosophical methods of interrogation, critical debate, rational argument and systematic presentation, the following basic questions are addressed: what is the role of philosophy and what could be its contribution in understanding such major developments? How does digitization explain the existential conceptions of the human being? To what extent can we decide, manage but also harness the potential of digitization? Finally, how does this new technological landscape shape our living conditions? Thus, we conclude that by applying philosophical principles and engaging in critical

1 Project „@Work: Resilient societies in the wake of persistent crises. A case study of Ukrainian women refugees` digital work", grant nr. 760132/18.09.2023", PNRR. Finanțat de Uniunea Europeană – UrmătoareaGenerațieUE, https://mfe.gov.ro/pnrr/, https://www.facebook.com/PNRROficial/

Finanțat de Uniunea Europeană NextGenerationEU

GUVERNUL ROMÂNIEI

Planul Național de Redresare și Reziliență

reflection, philosophy can provide invaluable insight into the deep societal transformations brought about by digitization, guiding us towards more informed and ethical decisions in a rapidly evolving landscape.

Key- words: d*igitalization, digital era, philosophy, digital universe, digital societies.*

INTRODUCERE

Joncțiunea dintre filosofie și digitalizare dezvăluie un domeniu fascinant în cadrul căruia găsim o confruntare între natura existenței umane, etica și impactul tehnologiei. Astfel, filozofia, prin intermediul cercetărilor sale asupra esenței ființei umane, o data cu avansarea digitalizării, se confruntă din ce în ce mai des cu întrebări legate de autenticitatea existenței umane într-o lume dominată tot mai mult de tehnologia digitală. În acest mod, conceptele clasice de identitate, realitate și conștiința sunt inevitabil supuse unei examinări detaliate în contextul noilor experiențe virtuale, dar și a avansării inteligenței artificiale.

Aceste abordări reflectă unele dileme etice ce apar odată cu avansarea tehnologiei, provocând unele dezbateri filosofice cu privire la responsabilitățile morale ale inovațiilor digitale. Astfel, problemele legate de viața privată, protecția datelor și consecințele procesului de digitalizare pun la încercare raționamentele etice tradiționale, impunând o reevaluare a valorilor convenționale, dar și a normelor sociale.

Mai mult ca atât, era digitală remodelează însuși discursul filosofic, oferind noi căi de experimentare a gândirii, de comunicare, precum și de diseminare a ideilor. Accesibilitatea informațiilor, diversitatea perspectivelor și conectivitatea instantanee redefinesc dialogurile filosofice și încurajează o implicare globala în cercetările filosofice.

Astfel, filozofia deține un rol fundamental în descifrarea și înțelegerea impactului multilateral al digitalizării. Acest impact poate fi abordat prin intermediul următoarelor repere teoretic-metodologice:

Cadrul etic: Filosofia este, în primul rând, o sursă importantă a perspectivelor etice care se referă la valoarea morală și care poate contribui

la evaluarea consecințelor digitalizării. Printre acestea se regăsesc aspecte legate de evaluarea confidențialității datelor, a tendințelor empirice în era digitala, dar și al implicațiilor etice ale inteligenței artificiale. Astfel, etica filosofică ghidează discuțiile despre cum să navigăm prin aceste noi provocări, în baza principiilor de echitate, autonomie și justiție.

Investigația ontologică: Transformarea socială actuală reflectă tot mai des situații în care digitalizarea atenuează granița dintre viața reală și cea virtuală sau online. Viața socială virtuală, educația în mediul virtual, la fel și munca la distanță, prin intermediul „digitalului", devin tot răspândite venind să substituie, permanent sau temporar, lumea modernă. Extinderea rețelelor sociale a creat premise pentru o viață socială virtuală. Iar criza generată de COVID și, ulterior, conflictele armate (de ex., ce din Ucraina) au impulsionat un fenomen nou de educație online și de muncă la distanță. Astfel, cu ajutorul ontologilor filozofice putem aborda întrebările legate de existență, realitate și adevăr, explorând dacă există o formă de existență reală a entităților digitale și ce înseamnă acest lucru pentru înțelegerea noastră asupra ființei umane.

Evoluția epistemologică: Era digitală are un impact major asupra modului în care cunoștințele sunt dobândite, diseminate, dar și validate. Un exemplu actual ar fi studiile online în cazul copiilor refugiați ucraineni. Atât speranța de a reveni în Ucraina, cât și cunoștințelor lingvistice în societățile gazdă promovează educația acestora si dobândirea cunoștințelor online, în instituțiile educaționale din țara lor de origine. Un alt exemplu reprezintă aplicațiile digitale care oferă cunoștințe în diverse domenii ale vieții sociale și pentru diverse categorii de persoane. Acestea sunt diseminate online și validarea acestora, la fel, este efectuata de către mediul online. În astfel de situații, epistemologia filosofică ajută la înțelegerea naturii cunoașterii în domeniul digital, explorând concepte, precum adevărul, autoritatea și fiabilitatea informațiilor digitale.

Consecințe sociale și politice: Filozofia oferă cadre de analiză a implicațiilor sociale și politice ale digitalizării. Discuțiile privind democrația, formele de putere și efectele tehnologiilor digitale asupra societăților sunt îmbogățite cu perspective filosofice.

Identitatea umană: Mediul digital și digitalizarea generează tot mai frecvent chestiuni ce țin de identitatea și acțiunea umană într-o lume mediată tehnologic. Astfel, abordările filosofice asupra conștiinței umane, a personalității și a limitelor acestora ajută la înțelegerea modului în care instrumentele digitale influențează și modelează aceste aspecte fundamentale ale umanității.

Prin urmare, utilizarea abordărilor filozofice, a cadrelor etice și a gândirii critice, atât individual, cât și la nivel de societate, ne pot ajuta să înțelegem, gestionăm, dar și să atenuăm mai bine riscurile din mediul online. Deoarece perspectivele filosofice încurajează reflecția asupra dimensiunilor etice, epistemologice și sociale ale lumii digitale, acestea favorizează o opinie mai informată a gestionării, precum și reducerii riscurilor inerente mediilor online. De asemenea, prin aplicarea cunoștințelor filozofice, indivizii și societățile pot valorifica mai bine oportunitățile online.

Perspectivele filosofice asupra realității virtuale

Spațiul online la care se face referință în era digitala se califică ca un spațiu virtual, imaginar sau chiar ireal, creat artificial în perioada contemporană, unde firea umana își auto-creează o identitate imaginară cu care interacționează. Astfel, mediul virtual reprezintă o versiune paralela a vieții reale, fiind, de fapt, de multe ori o realitate imaginară sau deviată a acesteia.

Realitatea imaginară, ireală, sau ne-reală sunt aspecte care nu consună cu înțelegerea noastră convențională, iar această problema a motivat mai mulți filosofi anterior s-o analizeze. Un filosof proeminent cunoscut pentru discuțiile despre realitate și complexitatea acesteia este **Platon**. În Republica[1], Platon povestește (în timp ce descrie aluziv o discuție între Socrate și Glaucon) istoria unor prizonieri ținuți într-o peșteră, forțați să stea cu fața spre un perete în timp ce în spatele lor arde un foc. Între foc și prizonieri există o punte ridicată pe care defilează animale și obiecte. Deținuții nu au de ales decât să creadă că umbrele pe care le văd pe peretele îndepărtat al peșterii sunt reale. De asemenea,

în lucrarea sa Platon examinează și conflictul care ar putea apărea între prizonieri dacă unul dintre ei ar evada temporar și ar vedea lumea reală „adevărată”, iar apoi ar încerca să convingă restul prizonierilor de faptul că realitatea „lor” nu este reală. Platon își încheie lucrarea cu o analiză în care pune la îndoială abilitățile noastre de a înțelege realitatea.

Astfel, prin mitul peșterii, sensul alegoriei lui Platon, formulat la modul cel mai general, este că oamenii, indiferent de timp, epocă, obiceiuri, trăiesc cu toții într-o iluzie, această iluzie fiind reprezentată, în mit, de imaginea peșterii. Noi, oamenii, spune Platon, suntem prizonieri în judecățile și prejudecățile noastre, în credințele mai mult sau mai puțin artificiale, în regulile tradițiilor, și în ignoranță. Toate acestea ne împiedică, apreciază filosoful, să vedem adevărul, să trăim în adevăr, pentru că ceea ce credem că știm este fals, prin urmare, relația noastră cu realitatea este falsă.

Platon folosește, într-o manieră originală, această alegorie pentru a ilustra ideea că ceea ce percepem ca fiind real ar putea fi doar niște umbre sau reflecții ale unui adevăr superior sau ale unui univers al formelor.

Revenind la mediul virtual, identificăm unele similitudini între experiența acestor prizonieri și experiența utilizatorilor online, lucru demonstrat de către Davis si Noris [2]. Lucrarea acestor autori face o analogie între procesul de elaborare a cerințelor și alegoria peșterii lui Platon și descrie problemele legate de cerințele care apar atunci când percepțiile asupra realității diferă de realitatea „reală”. Astfel, autorii concluzionează că cerințele utilizatorilor, atât timp cât sunt obținute prin cereri din umbra realității, vor continua să genereze elaborarea unor produse și servicii inutile societății (sau cel puțin nu tocmai ideale (sau necesare)), iar alternativele acestei probleme sunt nebuloase.

Un alt filosof, **René Descartes**, a explorat noțiunea de realitate și iluzie în Meditațiile sale [3], în cadrul cărora a pus la îndoială certitudinea lumii exterioare și fiabilitatea percepțiilor. Metoda sa de îndoială intenționa să elimine presupunerile și să ajungă la un adevăr fundamental dincolo

de natura înșelătoare a simțurilor. Ideile se numără printre cele mai importante elemente ale filosofiei lui Descartes. Ele au rolul de a unifica ontologia și epistemologia sa. După cum afirmă Descartes într-o scrisoare către Guillaume Gibieuf „sunt convins că nu pot avea cunoștințe despre ceea ce se află în afara mea decât prin intermediul ideilor pe care le am în interiorul meu; de aceea am mare grijă să nu-mi raportez imediat judecățile la lucruri și să nu atribui lucrurilor niciun punct pozitiv pe care să nu-l percep mai întâi din ideile despre aceste lucruri.” [4. P.123] Astfel, după Decartes, noi cunoaștem lucrurile doar prin intermediul ideilor noastre preconcepute asupra realității și în baza experienței de cunoaștere.

În prima sa meditație, Descartes spunea că „au trecut deja câțiva ani de când mi-am dat seama cât de multe falsuri le credeam adevărate în tinerețe și cât de neîncrezător a fost tot ceea ce am construit de atunci încoace bazându-mă pe aceste premise; și din acel moment am fost total convins că trebuie să mă debarasez odată și pentru totdeauna de toate opiniile mele acceptate anterior și să încep să construiesc totul din nou și de la zero.”[5] Probabil, dacă Descartes ar fi trăit astăzi, ar fi repetat această afirmație la nesfârșit, deoarece polemica schimbării și a sistemelor de cunoștințe continuă să provoace societatea umană, iar digitalizarea aduce noi provocări în acest domeniu [6].

Mediul virtual reprezintă o sursă de informare și cunoaștere complexă, unde falsurile sunt răspândite mai rapid decât adevărul. La această concluzie au ajuns Vosoughi, Roy și Aral [7] care au analizat publicarea diferențiată a tuturor știrilor distribuite pe Twitter din 2006 până în 2017. Autorii au clasificat știrile ca fiind adevărate sau false în baza datelor recepționate de la șase organizații independente de verificare a acestora. Astfel, autorii evidențiază că informațiile false s-au răspândit mult mai larg, mai repede, mai profund și mai intens decât cele adevărate în toate categoriile de informații, iar efectele acestora au fost mai pronunțate în cazul știrilor politice false decât în cazul știrilor false despre terorism, calamități naturale, știință, mituri urbane sau informații financiare. De asemenea, autorii au constatat

că știrile false au fost mai originale decât cele adevărate, ceea ce indică faptul că utilizatorii sunt mai predispuși să împărtășească informațiile noi. Sesizăm că ființa umană este ușor manipulată în mediul online, iar dezvoltarea inteligentei artificiale oferă posibilitatea de a elabora falsuri care pot fi cu greu identificate fără un bagaj complex de cunoștințe, abilitați și resurse. În acest context, concluzia autorilor Vosoughi, Roy și Aral este actuală și relevantă. Aceștia consideră că, contrar concepției clasice, roboții, precum și inteligența artificială au accelerat răspândirea știrilor adevărate și false în egala măsură, însa știrile false se răspândesc mai mult decât cele adevărate din cauză că oamenii, și nu roboții, sunt mai predispuși să le disemineze.

Immanuel Kant [8], in prima ediție (A) a „Criticii rațiunii pure", vine cu un set surprinzător de afirmații despre spațiu, timp și obiecte. Filosoful considera că spațiul și timpul sunt doar simple forme ale imaginației noastre sensibile asupra obiectelor. Acestea nu sunt ființe care există independent de intuiția noastră (lucruri în sine), nu sunt nici proprietăți și nu există nici relații între acestea. (A26, A33)

În opinia filosofului, obiectele pe care le intuim în spațiu și timp sunt doar aparențe și nu obiecte ce există independent de propria noastră intuiție (lucruri în sine). Acest lucru este valabil și pentru stările emoționale/mentale pe care le intuim în introspecție; în „sens interior" (conștientizarea introspectivă a stărilor interioare) și care nu intuiesc decât cum îmi apar mie însumi, și nu cum sunt „în mine însumi". (A37-8, A42) În principiu, putem cunoaște doar obiectele pe care le putem intui.

În consecință, putem să cunoaștem doar obiecte în spațiu și timp, adică aparențe. Însă nu putem cunoaște lucrurile în sine. (A239) Cu toate acestea, putem cugeta despre obiectele în sine cu ajutorul categoriilor (A254).

Ulterior, Kant a examinat conceptul de fenomen (lumea așa cum o vedem noi) și *noumena* (lumea așa cum este cu adevărat, dincolo de percepția noastră). În secțiunea „Despre temeiul distincției tuturor obiectelor în fenomene și *noumene*", pe care a revizuit-o substanțial

pentru ediția B, Kant își reiterează afirmația potrivit căreia nu putem cunoaște obiectele dincolo de limitele experienței posibile și introduce o distincție complexă între fenomene și *noumene*. Astfel, autorul explica că fenomenul constă în „aparențele, în măsura în care, în calitate de obiecte, sunt gândite în conformitate cu ansamblul categoriilor" (A249). Toate obiectele intuiției empirice sunt aparențe, dar numai cele care sunt „gândite în conformitate cu unitatea categoriilor" sunt fenomene. De exemplu, dacă percepția vizuală este limitată sau cu o problema vizuală majora, este posibil ca percepția respectivă să nu reprezinte obiectul acesteia ca fiind în relații de cauză-efect sau ca fiind o alterare a unei existențe permanente. Acestea din urmă sunt aparențe, dar nu fenomene. Obiectele „experienței universale" sunt fenomene deoarece categoriile determină forma conceptuală a priori; iar experiența universală își reprezintă obiectele sub forma unitară a categoriilor.

După Kant, *noumena* este obiectul de cunoaștere pentru un intelect diferit de al nostru, discursiv, și care, prin urmare, are o formă de intuiție non-sensibilă, pe care autorul o denumește „intuiție intelectuală". O intuiție sensibilă este cea care nu poate intui obiectele decât prin faptul că este afectată în mod cauzal de acestea; o intuiție nesensibilă este cea în care intuiția obiectului aduce obiectul în existență. Astfel, *noumena* este concepția unui obiect care ar fi cunoscut de un intelect a cărui intuiție aduce în existență obiectele înseși.

Astfel, Kant susținea că percepția noastră este influențată de capacitățile noastre mentale, iar noi nu putem cunoaște direct lumea *noumenală*. Aceasta constatare a lui Kant este si mai relevantă în considerațiile actualei lumi virtuale, unde identificăm numeroase fenomene cu o lume văzută și înțeleasă prin prisma noastră individuală și sensibilă, iar lumea așa, cum este ea cu adevărat, dincolo de percepția noastră (*noumenele*), mai reprezintă deocamdată un univers dificil de înțeles și de identificat.

În concluzie admitem că fiecare dintre acești trei filosofi a contemplat, în felul său, natura realității, întrebându-se impetuos

dacă lumea percepută de societate la acel moment reprezintă adevărul suprem sau întrebându-se daca există o realitate mai profundă, mai fundamentală, și care există dincolo de percepțiile noastre primare. Iar avansul către era digitala suscită în mediul filosofic aceleași întrebări și cu conotații și mai puternice în ceea ce privește cunoașterea adevărului și a realității.

În prezent, majoritatea informațiilor pe care le accesăm sunt din mediul online. Începând cu lectura presei, cu verificarea informațiilor, cu analiza produselor sau serviciilor pe care dorim să le achiziționăm, cu solicitarea recomandărilor turistice, cu obținerea datelor de contact, cu cunoașterea unui nou subiect sau domeniu și continuând cu dobândirea de noi competențe și multe altele sunt realizate tot mai frecvent online, prin intermediul motoarelor de căutare, a paginilor web specializate sau cu ajutorul rețelelor sociale [9]. Astfel, aceste oportunități ale lumii digitale s-au integrat perfect în viața noastră de zi cu zi. După cum afirmă Lynch[10], societatea astăzi trăiește o formă a vieții digitale care, după spusele autorului, este o formă a vieții în infosferă și care se auto-explică, deoarece mediul digital este perfect integrat în viața noastră [10, p.10]. Astăzi colectarea informațiilor din mediu online este din ce în ce mai răspândita, iar evitarea acesteia este practic imposibilă. Lucru ce era inexistent acum câteva decenii (sau chiar mai recent, în cazul rețelelor sociale).

Spațiul online oferă un acces nelimitat la informații și, la prima vedere, această oportunitate poate părea un adevărat rai epistemologic. Cu siguranță, de multe ori așa și este. Echipat cu abilitați de căutare, poți accesa informații, cunoștințe și resurse de înaltă calitate la orice subiect, poți găsi chiar și persoane care împărtășesc aceleași interese și cu care poți avea un schimb de idei și de informații. Însă, daca abilitățile de căutare îți sunt limitate, totuși, cu prudență și un discernământ critic în selectarea rezultatelor căutării și a resurselor digitale, poți obține informații și cunoștințe. Cu ajutorul mesajelor video de instruire, tutorialelor, dar și a ghidurilor, poți, pas cu pas, identifica soluții practice pentru aproape orice problemă.

Oricum, în realitate, nu este totul așa perfect cum ar părea la prima vedere, iar societatea digitală are și dezavantaje epistemice. Miller și Record [11] susțin că rezultatele căutărilor personalizate - în special, opacitatea algoritmilor care generează aceste rezultate - compromit fundamentarea opiniilor achiziționate în mediul online. Știrile false, dezinformarea, propaganda, colectarea datelor cu caracter personal în scopuri comerciale etc. împiedică obținerea de informații fiabile în care să ai încredere în mediul digital și reprezintă riscuri ale mediului digital [12].

Concluzii

Transformările majore ale societății actuale sunt marcate de influența și impactul procesului de digitalizare. Influența transversală a acestui fenomen asupra tuturor segmentelor vieții sociale a impulsionat prezentul studiu, pentru a oferi perspectiva filosofică asupra acestor schimbări majore.

Pornind de la idea primara de a scoate în evidență rolul filosofiei și al abordărilor filosofice în înțelegerea noilor universuri digitale, a riscurilor digitalizării, dar și a oportunităților oferite de aceasta au fost trecute în revista abordările filosofice ale lui Platon, Descartes și Kant. Astfel s-a constatat că fiecare dintre acești filosofi a contemplat, în felul său, natura realității, întrebându-se dacă lumea pe care o percepem este adevărul suprem sau dacă există o realitate mai profundă, mai fundamentală, dincolo de percepțiile noastre primare. În cele din urmă, fuziunea dintre filosofie și digitalizare invită la introspecție, forțându-ne să contemplăm esența umanității, limitele etice ale progresului tehnologic și peisajul în evoluție al cunoașterii și înțelepciunii într-o lume tot mai digitală.

În acest mod, filosofia încurajează reflecția asupra implicațiilor etice, epistemologice și societale ale progreselor digitale, facilitând o valorificare mai conștientă și mai benefică a platformelor și oportunităților online. Prin urmare, prin utilizarea principiilor filozofice, a cadrelor etice și a gândirii critice, indivizii și societățile poți înțelege, aborda și atenua mai bine riscurile din mediul online. Astfel, perspectivele filosofice încurajează reflecția asupra dimensiunilor etice, epistemologice și sociale ale lumii digitale, favorizând o abordare mai informată

a gestionării și reducerii la minim a riscurilor inerente mediilor online. De asemenea, prin aplicarea cunoștințelor filozofice, indivizii și societățile pot valorifica mai bine oportunitățile online. Filosofia încurajează reflecția asupra implicațiilor etice, epistemologice și societale ale progreselor digitale, facilitând o utilizare mai conștientă și mai benefică a platformelor și oportunităților online.

Astfel, concluzionam că, prin aplicarea principiilor filosofice și prin angajarea într-o reflecție critică, filosofia poate oferi o perspectivă valoroasă asupra transformărilor profunde aduse de era digitala, ghidându-ne spre decizii mai informate și mai etice într-un peisaj care evoluează rapid.

Referințe bibliografice:

1. PLATO, B. C. *Republic*. London: Bradda Books. 1957.
2. DAVIS A.M., NORI K.V. *Requirements, Plato's cave, and perceptions of reality*. In 31st Annual International Computer Software and Applications Conference (COMPSAC 2007) 2007 Jul 24 (Vol. 2, pp. 487-492). IEEE.
3. DESCARTES, R. *Meditations on first philosophy*. Stuttgart: Newcomb Livraria Press. 1951.
4. DESCARTES, R. *Letter to Gibieuf*, January 19, 1642, in Oeuvres de René Descartes, ed. Charles Adam and Paul Tannery (Paris, 12 Vols, 1964-76) [Henceforth AT], Vol. III, 473-4. English translation in Descartes: Philosophical Letters, trans. A. Kenny (Oxford: Oxford University Press, 1970).
5. DESCARTES, R. *The Philosophical Works of Descartes*, Volume 1, Elizabeth S Haldane and G R T Ross (trans.), London, 1911.
6. CHIKA J.A. *Virtual world and virtual reality*, Journal of Australian Studies, 1998. 22:58, 154-161, DOI: 10.1080/14443059809387412.

7. VOSOUGHI S., ROY D, ARAL S. *The spread of true and false news online*. In Science. 2018 Mar 9; 359(6380):1146-51.
8. KANT I., *Critique of pure reason*. 1855.
9. DE RIDDER, J. *Online illusions of understanding*. in Social Epistemology (2022): 1-16.
10. Lynch, Michael. *The Internet of Us*. 2016. New York: Liveright Publishing.
11. MILLER, B., RECORD. I. *Justified Belief in a Digital Age: On the Epistemic Implications of Secret Internet Technologies*. 2013. Episteme 10 (2): 117–134. doi:10.1017/epi.2013.11.

MCBRAYER, J. *Beyond Fake News: Finding the Truth in a World of Misinformation*. 2021. London: Routledge